

A régi Pest-Buda.

— Tizenkilencedik közlemény. —

A Várban, az Iskola-téren még ma is megvan az az épület, melyben 1760-ban a Vörös sündisznóhoz címzett polgári vendégfogadó talált helyet. Ennek a vendégfogadónak a nagytermében tartották Budán az első színelőadásokat. Ebben a kocsmai helyiségben a német domborító művészet egyik vándorcsoportja rendezett „művészi“ előadásokat, bizonyára nagy élvezete mellett annak a t. c. publikumnak, amely a kiszabott garasokat befizette s amely a nézőteret olykor-olykor megtöltötte. Mikor ezek a sváb művészek a tejjölt lestedték, tovább álltak, amivel a Vörös sündisznóhoz címzett vendéglő aranykora is véget ért, hogy többé semmi köze se legyen a művészethez. A néhány év múlva ide vetődő második német trupp már nem a Várban, hanem lent a Vizivárosban, a mai Fő-utca egyik vendéglőjében, a Fehér keresztben, ütötte föl sátorfáját s ott produkálta magát, minden valószínűség szerint nagyobb erkölcsi, mint anyagi sikerrel. Hogy miféle darabokat adtak elő, arról nem maradt irás, de igen valószínű, hogy gyaatra fércelményekkel szórakoztatták a budai németeket.

Husz évvel ezután, tehát 1780. körül, egy művészetpártoló, de anyagi haszonra is számító budai ácsmester a mai Várkert-kioszk területén építtet színikört, abból a célból, hogy ott a nyár melegében tartsanak előadásokat. Ezt a színikört 1783-ban nyitotta meg egy német társulat. Ezt megelőzőleg az akkor még jóval kisebb Pesten már nyélbeütöttek egy német színházat, amely a mai Reáltanoda-utcában húzta meg magát. Így tehát mind a két városban folyhattak a domborítások, lelkes tapsai mellett a közönségnek. A budai színészet helyzetének javulása tulajdonképen 1783-ban vette kezdetét, amikor II. József császár egy csomó hivatalt Pozsonyból Budára helyezt át s amikor úgy vélekedett, hogy ezek az urak, akik Pozsonyban sok minden lelki élvezethez szoktak, itt is megkívánják a nemesebb szórakozásokat. Így hát nemcsak atekintetben adott ki utasítást, hogy számukra a Városmajort kirándulóhelyül alakítsák át, de azt is megparancsolta, hogy új színházat csináljanak.

Abban az időben nem annvira telket, mint inkább olyan épületet kerestek, amely a színház céljaira felhasználható legyen s ilyenformán üres templom után vetették magukat. A keresés ekkoriban nem okozott nagyobb dolgot, mert hiszen ő felsége egy csomó szerzetet

kiugratott s ezek üres klastromokat és templomokat hagytak hátra, amelyek a kincstár tulajdonába mentek át. Hozzáfogtak tehát az egykori karmeliták templomának átalakításához s a munkálatokat 1787-ben be is fejezték, megnyitva azt a színházat, amely most Várszínház név alatt ismeretes. Ez a Várszínház igen csinos berendezést kapott s annak akusztikája is megfelelt a kívánalmaknak, etekintetben minden meglévő pesti színházat messze túlhaladva. Az első kísérletezések után a pesti és a budai színházak egy bérlő kezébe kerültek, akik gyors egymásutánban megbuktak. Bukásának okát majdnem valamennyi abban találta, hogy Budán is kellett játszani, ahol pedig elegendő fizető publikum nem akadt, aminthogy a Várszínház alapjában véve sohasem fizette ki magát s nem teszi ezt ma sem.

Az egyik bérlő után a másik következett, de mert színházi közönség alapjában véve nem volt és mert a bérlőknek két társulatot kellett tartani, újabb és újabb bukások következtek be, dacára annak, hogy néhány lelkes német polgár összeállt s közönséget akart toborozni. E küzdelmeknek és bukásoknak az volt a következménye, hogy 1824-ben a pesti és a budai színházat külön választották. A bajon azonban ez sem segített, mert a német vállalkozók hamarosan beadták a kulcsot, eljuttván a csődig is, pedig hát a város ekkor már szubvenciót adott nekik s a gazdasági ügyek kezelését is elvállalta. A német színészetre a katasztrófa azután be is következett, amikor sok keserves kísérletezés után a budai színházat már bezárták s amikor a német művészet apostolai visszamentek sváb hazájukba, ha nem is azért, hogy végleg ott maradjanak s Budáról és Pestről végleg lemondjanak.

Itt megemlíthetjük, hogy akkoriban a Várszínházba 1200 néző fért be. A nézőter három emeletre oszlott. Az elsőt és a másodikon csakis páholyok voltak, míg a harmadikon zártszékeket és karzati ülőhelyeket rendeztek be. A földszinten tíz páholy kapott helyet. Ezt a színházat az első időben mécsesekkel világították.

Miközben egyes német szintársulatok játszottak Pesten és Budán, atekintetben is megindult a mozgalom, hogy az egyik vagy a másik színházban magyar előadásokat tarthassanak. Abban a reményben, hogy ez az óhajlás teljesülhet, néhány magyar ifju szövetségbe állott s társaságot szervezett. Ennek a társulatnak a vezetője, lelke, a fáradságot nem ismerő Kelemen László volt, a pesti katolikus egyház magyar kántorának a fia, aki a jogi pályára készült, de aki egyszerre a magyar színészet ügyének lett az apostola, hogy

végre is valamelyes halavány sikerhez jusson. Hosszu kísérletezés, kérvényezés után, miközben a képviselőházhoz is fordultak, elvben megkapták az engedélyt ahhoz, hogy magyar nyelvű előadásokat tartsanak, de ez az engedély az első napokban nem sokat ért. Hiába volt meg ugyanis, mert nem volt színház, ahol az előadásokat megkezdhetnék volna. A színházakat gróf Unwerth birta bérben s neki kellett gavallérnak lenni, hogy a magyarok színpadhoz juthassanak. A gróf azonban nem akart gavallér lenni s csakis hosszú tárgyalások után, holmi erősebb nyomások hatása alatt egyezett bele abba, hogy az általa bérelt színházban hat magyar előadást tarthassanak. A föltételek a következők voltak: A magyar társulat minden hétfőn Budán és minden szerdán Pesten játszik. Ami pedig ez előadások alkalmával a bérlőtől befolyik, az a nemes gróftól illeti.

A magyar színjátszó társulat első előadása a budai Várszínházban 1790. október 25-én volt, amikor is az „Igazházi, egy kegyes, jó atya“ című ötfelvonásos mulatságos játékot mutatták be. Ezt a darabot két nappal később a pesti színházban is előadták. Az akkori följegyzések szerint a Budán és Pesten tartózkodó magyarok vajmi sokan jelentek meg a nézőtéren s az előadókat lelkesen ünnepelték, ami különben rendkívül természetes volt, mert hiszen ezuttal hangzott föl először a magyar szó Buda és Pest színpadjain.

A magyar társulat ünneplése és kezdetleges művészetének elismerése nemsokáig tartott, mert az országgyűlés Pozsonyba került, ahova a képviselők mihamar elutaztak, hogy az ottan végbemenő koronázáson részt vegyenek. Miután pedig ennek következtében sem Pesten, sem Budán nem volt annyi színpártoló magyar, hogy az előadásokat lehetővé tegye, hát az első magyar szintársulatnak hamar leáldozott a napja. Ettől az időtől kezdve majdnem két esztendeig tartott a küzdelem azért, hogy a társaság újra megkezdhesse előadásait. Ez a küzdelem tesz bizonyosságot arról, hogy az illetékes helyeken mennvire nem kívánták a magyar szó terjedését és hogy mennyi minden akadályt gördítettek a magyar színészet elé. A budai és a pesti színház német bérlője most már nem akart beleegyezni abba, hogy a magyar színészek ismét szóhoz jussanak, vagy olyan föltételeket szabott, amiket nem lehetett elfogadni. Ily körülmények között végre is abban történt megállapodás, hogy Kelemen László a mai budai kioszk helyén levő fabódét egy esztendőre kibérelti. A szerződést 1792. január 28-ikán irták alá. E szerződés szerint a magyar társulat 200 forint

éviért fizet s neki kötelessége a szinpadi díszítéseket, stb. beszerezni. Megvolt tehát a játszhatási engedély, megvolt a szinkör, de nem volt pénz. Kelemen László ebben a helyzetben a vagyonosabb főurakhoz, különösen pedig a katolikus papsághoz fordult s azoktól kért segílyt, hogy a „hazát anyanyelvélhez juttathassa.“ Az urak, de különösen a főpapok jól viselték magukat s a primás 600 forintot küldött, abban a reményben, hogy a színészek azt nem fogják elfecsérelni, vagy más célra fordítani.

Talán mondani sem kell, hogy azok a hazafias érzésű műkedvelők, akik a szintársulat tagjai voltak, vajmi keveset értettek a színészethez, különösen pedig a rendezéshez. Amikor tehát arról volt szó, hogy ki tanítja be a darabokat, nagy fönnakadás történt, mert ehez a mesterséghez egyikük sem értett. Ugy látszik, hogy csakis szavalni tudtak, ha ugyan tudtak. E nehéz helyzetükben valahogy rájöttek, hogy él Budán egy borkereskedő, aki valamikor egy német szintársulatnak ripacsa volt s így ehez fordultak, fölkérve, hogy a rendezői tisztet vállalja el. Ez némi habozás után bele is ment a dologba s lassan-lassan odáig vitte, hogy Kelemen kiturta s mikor 1792. május 5-ikén a szinkörben az első előadást megtartották, már ő volt az igazgató. Ekkor a „Talált gyermek“ című német darabot adták elő Bárany Péter szabad fordításában. A társaságnak aránylag elég jól indult a dolga, mert hiszen egyes mágnások ugyancsak bőven fizettek a megváltott biléteért. Gróf Károlyi Józsefné például 50 darab arannyal „vigasztalta“ meg a társulatot. Két hónapig nem is volt semmi baj s az sem okozott nagyobb gondot, hogy a borkereskedőből lett igazgató olykor-olykor magával vitte a bevételt. De azután, hogy az országgyűlés feloszlott, mihamar vége lett minden dicsőségnek és minden jövedelemnek, ami azt is jelenti, hogy a tagok nyomorogni kezdtek. És bár ekkor már gróf Ráday Pál és Kármán József vették kezükbe a magyar szintársulat ügyét, még sem lehetett a helyzeten változtatni. Az év vége felé a társulat feloszlott és mi sem maradt utána más, mint majdnem kétezer forint deficit.

A magyar színészet dolga azonban a fővárosban nem sokáig volt függőben, mert a következő évben már a társulat újra és erősebben megalakult báró Podmaniczky József vezetésével, aki kijárta azt is, hogy a társulat a városok közsínházaiban tarthatta meg előadásait. Az ekkor kötött szerződésekből kiderül, hogy a „fejérszemélyek“ közül a legelső, vagyis Moor Anna leányasszony, 30 forint fizetést kapott havonként. A „férfiak“ közül a

legjobb, vagyis Sehy Ferenc, 28 forint gázsíhoz jutott. A többi leányasszony vagy férjfi 15—26 forint díjazásban részesült. Lavotta, a muzsika direktora, 15 forintra elégedett meg, de a sugónak már 20 forintot adtak.

1793-ban az előadások jó auspiciumok mellett kezdődtek meg s az igazgatást ekkor Schedius Lajos egyetemi tanár végezte, akinek igazgatósága azonban nem sokáig tartott, mert májusban már Busch Jenő német vállalkozó vette át a magyar társulat vezetését, aki a következő darabokat hozta színre: A vígjátékok közül a Tüzlármát, a Gyermekek fenytékét, a Szolgálatból kimaradt katonatisztek, a Házi orvosságot, a Szökött katonát, a Ravasz asszonyt, az Ország Andrást, a Polgári szerencsét, az Asszonyi jakobita klubot, a Szegény kevélyt, a Süket szeretőt, a Halotti tort, a Leányragadást és az Oskolás tudóst. Az érzékeny játékok műsorában szerepelt A miniszter, Mátyás király, Unokagyermek, Esméretlen atyafi, Formantérai remete és a Zászló-tartó. A szomorujátékok közül hármat adtak elő. Zrinyi Miklóst, Gróf Essexet és az Alzirt. Vig énekes játék címen a műsoron volt A magokkal elhintett filozofusok s A lantosok, vaev is a Vig nyomoruság. Különösen nagyon tetszett még a Pikko herceg című opera, amelyet unosuntig adtak.

Busch Jenő a magyar színi társaság vezetését körülbelül egy évig végezte s ezt az időt ugyancsak fölhasználta arra, hogy a megyéket és a hazafias urakat megmumpolja, segílyt kérve tőlük a társulat számára. Mikor azonban az adományok gyérebben kezdtek beérkezni, egyszer csak azzal a kijelentéssel állt elő, hogy 3000 forintot veszített az üzletben s így lemond. Erre persze egy kis ijedség következett be azok részéről, akik a magyar társulat fentartását nagyon is szívükön viselték s ezek egyezkedni próbáltak a vállalkozóval, aki azután újra elvállalta a vezetést s újra pumpoló hadjáratot indított a megyék és mások ellen. 1793-tól 1795. közepéig állt a társulat élén ez az ur, aki 1795-ben végleg megugrott. Távozása után a magyar társulat rövid ideig még tartott előadásokat, de áprilisban már végleg feloszlott.

Annak pedig, hogy a társulat nem tarthatta magát, sok minden oka volt. Az egyik abban rejlett, hogy elég jövedelmük nem volt, aminek következtében a színészek nem, vagy alig kapták meg gázsíjukat. A szerencsétlen viszonyok következtében olykor hetekig sem játszhattak, ha pedig egyszer mégis tartottak előadást, annak jövedelme majdnem nyomtalanul eltűnt. Hozzájárult még a katasztrófához az is, hogy a színészek egymással háboruskod-

ni kezdtek s azok az intrikák, amelyek ma már nagyban kifejlődtek, erősen megindultak s szinte tarthatatlanná tették a helyzetet. A társulat 1796. elején immár teljes nyomorba jutott. A szereplők nagyrészenek három havi gázsíhátraléka volt bent az üres pénztárban, sőt egyikének-másikának még több is. 1796. márciusának végén már számadást sem vezettek, ami arra vall, hogy a napi bevételen nyomban megosztzkodtak, hogy ne éhezzenek. A társulat ezután május 31-ikén, „megunva a fogyatkozásoknak soknemű szorongatását, foglalatoskodni megszűnt.“ A színházi fölszereléseket újra üttették s a következő tiz esztendőben nem igen volt szó arról, hogy Pesten a magyar színészetnek hajlékot adianak.

1807-ben azonban már történt valami s Pest, valamint Buda ismét abba a helyzetbe jutott, hogy magyar előadásokat tarthattak benne. Az igazgató, aki erre a feladatra vállalkozott, Ernyi Mihály volt, akinek társulata a vidéken szép sikerekhez jutott. Ő Pestmegyéhez fordult, azt kérve, hogy ha új szerződést kötnek a német bérlőkkel, gondoskodják arról, hogy a színházakban a magyar társulatok is szóhoz juthassanak. Így történt, hogy Ernyi engedélyt kapott arra, hogy az országgyűlés tartama alatt hetenkint kétszer a német színházban előadásokat rendezhessen. 1807. május 8-ika volt az a nap, amikor Pesten újra magyar előadásokat tarthattak, előadva „A virtus próbaköve a szerencsétlenség“ című darabot, amely 395 forintot jövedelmezett. A magyar szintársulat ezen uiabb bevonulása idején kezdtek tervezni az új német színház fölépítését, amelynek terveit 1808. tavaszán helybenhagyták s amelynek alapkövét július 18-ikán le is tették. Ekkor már Pestnek körülbelül 30 ezer lakosa volt. Ebben az időben a német sziniszagatók már nagyon is érezték a magyar színészet térfoglalását és mindinkább több akadályt gördítettek utjai elé. Ezek az áskálódások azonban csak azt eredményezték, hogy a helytartótanács 1808-ban helyet adott a magyar szintársulat ama kérelmének, hogy játékát külön, általa választott helyen folytathassa és a színházak német bérlőitől független legyen. A magyar társulat 1809. február 22-ikén játszott utoljára a német színészekkel, hogy március elsején már a Hacker-féle szalában, amely a mai Károlykörút 7. számú házában volt, kezdje meg egészen önállóan szini előadásait. Az igazgatást ekkor már Vida László vezette, aki gazdag és előkelő ur volt és aki vagyona egy részét a magyar színészetnek áldozta fel.

1812-ben az új német színház elkészült s azt február 9-ikén meg is nyitották, amikor

aki polgári iskolába jár, még pedig a harmadikba, tragédiát írt. A grajzlerem leánya nem győz mosolyogni, ahányszor megveszem a líptaimat és a szepesi kolbászomat . . . Mert annak az udvarlója könyvkötő és tragédiát írt. Egyet már elő is adtak tőle a zugligeti majálison. Most ez is én bennem reménykedik.

— De hát honnét tudják? . . .

— Uram! Ugy terjed annak a hire, mint a poloska. Nem lehet azt kiirtani. Szegény Vadnay Károly mondotta az ilyenekről, hogy olyanok mint a poloska. Ha nem bántod csip, ha bántod bűdös. Már most mit csináljak vele?

— Tünni, elolvasni a hetvenkét pályaművet és itélni zordonul és igazságosan . . .

— Nem uram, nem . . . Nem lehet. Egész hátralevő életem meg van keserítve. Miért is

Szerencsétlen ember. Mi lesz magából? . . .

— Én is azt kérdezem.

— Utazzon el . . .

— Már megpróbáltam. De a vasuti kalauz sógora is pályázott és a legnagyobb kalamiták soknak lennék kitéve az uton, Tudja, hogy ha én ultra készülök, hát előbb testámentumot csinállok, mint őseink és végre is itthon maradok. No de hallja csak a sorsomat. . .

— Hallom, szegény ember, hallom. . .

— Reggel, még a szememet sem nyitottam ki, már ott áll az ágyam előtt egy alak. A kifikkhordó. Nyájasan jó reggelt kíván és rám köszönti a pálinkás butykost. Pályázó . . . Aztán jön a tejes. Pályázó. A takaritoné. Bekapni a pályázót. . .

arról is szó volt, hogy e megnyitás alkalmával a magyar szintársulat tagjai mint statiszták vegyenek részt benne. A német színház elkészültével a magyar társulat az egykori német színészek színházába, a pesti Rondellába költözött át, amit Pestváros nagyvelükien ingyen engedett át. Ily körülmények között a magyar színészet sorsa megint rosszra fordult, mert a közönség a kényelmes és szép új német színházba járt, elkerülve a magyart, amely kopott és ősi volt. De más haj is történt. Két évvel később a város a színház helyéül szolgáló Rondellát eladta s az új tulajdonos már bért követelt a társulattól, amelynek igazgatója ekkor már Kulcsár István volt, akinek a hazai színészet sokat köszönhet.